

sının eleme görevi daha sağlıklı bir şekilde yerine getirilmiş olacaktır. Ancak uzlaşma ve muhakeme dışına çıkarma kurumları ara muhakeme ihtiyacını karşılayacak niteliktedir.

- Adliye reformu

Kollukta reform adliyeye de yansımalarıdır. Gerçekten ceza adalet sistemini oluşturan hakim, savcı, yardımcı personel ve hatta infaz kolluğunda da reform yapılmalıdır.

Hakimler teokrasisi kabul edilemez. Ancak Adalet Bakanlığı da hakim ve savcı atamalarındaki işlevini minimize etmelidir. Tayin için Bakanlıkta kamp kurmanın önüne geçilmelidir.

Sonuç:

1- Bir kanunun ruhu felsefi temeldir. Türkiye'de ceza hukuku felsefesi yoktur. Bu alandaki düşünce pınarını selaleye dönüştürecek sosyolojik çalışmalar yapılmamaktadır. İstatistik verileri henüz yeni ve yetersizdir. Türk insanının suç profili çıkarılmalı; suç haline

getirme ya da suç olmaktan çıkarma veya muhakeme dışına çıkarma bu verilere göre şekillenmelidir.

2- "Allah kimseyi mahkemeye düşürmesin" sözü ortadan kaldırılmalıdır. Ceza hukuku, eza hukuku değildir.

3- Ceza adaletinin sağlanmasının bir maliyet de getirdiği unutulmamalıdır. Araştırma fonları oluşturulmalı, yetişmiş bilim insanları para kazanmak için arayışa itilmemelidir.

4- Şu sözler⁽¹⁰⁾ ceza adaleti için anlamlıdır:

* Haksızlığa sen karşı çıkmazsan, kendin bir haksızlık etmiş olursun.

* Suçlu beraat ettiğinde hakim hüküm giyer.

* Hukuk adil ve hakkaniyetli olanı bilme sanatıdır.

* Hukukun ilkeleri şunlardır: şerefli yaşa, kimseye zarar verme, herkese hakkını ver.

* Katıhk adaletsizliğin çok yakınındadır.

Kültürel Dinamikler Bakımından Süreçsel Adaletin Adalet İlke ve Mekanizmalarına Yansımaları

Cem Şafak Çukur^(*)

Adalet konusu ve bu konuyla ilişkili bir çok kavram (hak, hukuk, değerler, normlar, eşitlik, vs.) tarihsel olarak farklı disiplinler tarafından değişik kuramsal veya yönetsel çerçevede tartışılmaktadır. Türkiye'deki tartışmalar ağırlıklı bir şekilde soyut adalet ilkeleri ve sorunları üzerine; ikincil olarak adalet sisteminde ortaya çıkan aksaklıklar veya skandallar üzerine yürütülen, çoğu zaman magazinsel yönü ağır basan tartışmalar şeklinde gerçekleşmektedir. Tüm bu tartışmaların, özellikle hukuk konusundaki felsefi, sosyolojik ve hukuki yaklaşımların, değeri ve katkıları tartışılmamakla birlikte, burada farklı bir yaklaşım getirilmeye çalışılacaktır. Hukuk kural ve normlarının niteliği ya da kökenleri tartışmasının ötesinde, hukuk kuralları veya bu kuralların altında yattığı varsayılan adalet ilkelerinin doğası gereği ilişkisel, toplumsal alana veya uzlaşmazlık çözümlerine uygulanması gerektiğinde, bu kural veya ilkelerin çoğu zaman bire bir uygulama imkanı yoktur. Soyut ve genel durumu yansıtan hukuk kuralları belirli bir hukuksal süreçten geçirilerek somut ve özel durumlarla ilgili sonuç çıkarmayı gerektirir. Bu yargıya varma olayı süreçsel veya işlemsel (procedural) adalet olarak ya da karar vermede izlenen adımların adilliği olarak tanımlanabilir. Farklı bir ifadeyle, süreçsel adalet, orta-

ya sonuç olarak çıkan kararın niteliği (bölüşüm veya dağıtıcı adalet) veya bu kararın temellendiği adalet ilkeleri yanında / ötesinde, yargı sürecinde izlenen usulün, adımların niteliği veya 'adaletin gerçekleştiğinin görülmesi' olarak nitelendirilebilir.

Bu muhakeme süreci farklı şekillerde ve ortamlarda yer alabilir (idari mekanizmalarda, işyerlerinde, değişik örgütsel bağlamda, vs.). Bu tartışmada ağırlık, hukukun üstünlüğünü esas alan devletlerde önemli işlevsel değeri olan ceza adalet sistemi ve mekanizmaları üzerinde olacaktır. Farklı süreçsel adalet sistemleri bağlamında süreçsel adaletin temellendiği hukuk ya da ceza usulü ilke ve kuralları (yargı usulleri) ve bu süreçte adaletsizlik hissi yaratabilecek bireysel, grup-düzeyi ve kültürel dinamikler tartışmada yer alacaktır. Ceza adalet sisteminde süreçsel adalet işlenen fiilin suç niteliğini değerlendirmek, suç niteliğini belirleyecek kanıtların toplanması, faili bulmak, takip, iddia, mahkemeye sevk, savunma, yargılama, infaz gibi bir çok işlemden oluşan kolluk kuvvetleri, savcılık, hakim, taraf avukatları, şüpheli, sanık, mağdur, tanık ve bilirkişi gibi bir çok kişi veya kurumun rol aldığı dinamik süreçleri içermektedir.

Süreçsel adaletin ilk planda öne çıkan ve ilk bakışta birbirine zıt gibi gö-

(10) Ökçesiz Hayrettin, *Hukuk ve Siyaset Geriliminde Hukuk Kültürünün Yapısı Üzerine Yedi Üçüzlü Bir Açıklama Şeması*, HFSA 7, s.111 vd.

(*) Yrd. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Psikoloji Bölümü

rünen iki temel fonksiyonu vardır. İlki, ceza adalet sistemine giren kişilerin bahsedilen tüm işlemlerde, adımlarda eşit muameleye tabii tutulması, izlenen usul ve süreçlerin tüm taraflara tutarlı bir şekilde ayırım gözetmeksizin uygulanmasıdır (bazen süreçsel adaletin bu fonksiyonu 'denkleştirici adalet' olarak da nitelendirilmektedir). Öbür taraftan, hukuki ilişkide taraf olanların veya ilişkinin kendisini ön plana çıkartarak yarının bireyselleştirilmesi açısından süreçsel adaletin önemli rolü vardır. Bu süreçte somut bir olayın (davanın) kendi koşulları içerisinde değerlendirip, bireyin özel durumları da göz önünde tutularak en uygun karara varmak önem kazanmaktadır. Süreçsel adaletin bu rolü ceza adalet sisteminin veya hukuk kurallarının mekanik bir şekilde algılanarak adalet sisteminin teknolojik bir aygıt dönüşmesini engelleyici niteliktedir. Bu bireyselleştirme, adalet olgusunu kanun koyucu mekanizma ve bunları uygulamakla sorumlu dar bir profesyonel kadronun tekelinden çıkarak, bilimsel yaklaşımları da içeren daha geniş perspektiflerin sürece katılmasına olanak vermektedir. Süreçsel adalet ilkelerindeki farklı yaklaşımlar ortaya konularak süreçsel adaletin işlevleri daha sistematik olarak incelenebilir.

Sorgulayıcı Süreçsel Adalet Karşı Yüzleşmecî Süreçsel Adalet Yaklaşımları

Farklı adalet ilke ve anlayışının zaman içerisinde kökleştiği değişik ülkelerin ceza adalet usullerine veya bu sis-

temlerin yarattığı farklılıkların adalet duygusuyla ilişkisine odaklanan çalışmalara baktığımızda; iki temel yaklaşımla karşılaşırız. Birincisi, ağırlıklı bir şekilde Kıta Avrupa'sında uygulanmakta olan ve Türkiye'deki adalet sisteminde de görülen 'sorgulayıcı' adalet sistemi ('inquisitorial system of justice'), diğeri ise; Anglo-Amerikan yaklaşımı olan 'yüzleşmecî'⁽¹⁾ adalet sistemidir (adversarial system of justice). Bu temel adalet sistemlerinin uygulamaları farklı ülkelerde, davalarda ve mahkemelerde farklılık gösterebilmekte ve bu farklı sistemlerin karışımını yansıtan uygulamalara rastlanabilmektedir. Bu değişik adalet sistemleri uygulamada bir çok farklılıkları beraberinde getirmesine rağmen en temel fark yargılama sürecinde izlenen süreçsel farklılıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁽²⁾

Sorgulayıcı adalet sisteminde yargı süreci ağırlıklı bir şekilde hakimlerinin elindedir. Klasik sorgulayıcı adalet sisteminde, yargılama sırasında tarafların temsilcileri yer almakla birlikte hakim tarafların veya tanıkların sorgulanmasını üstlenir. Mahkemeye sunulacak kanıtların veya tartışmalarının yönünü tayin eden hakimdir. Mahkemede taraflara ait tanıklar yoktur, taraf avukatlarına mahkeme öncesi tanıkları hazırlamasına izin verilmemektedir. Öbür taraftan, yüzleşmecî adalet sisteminde hakim süreci üzerindeki kontrolü oldukça azaltmakta, süreç üzerindeki kontrol taraflarda veya onların temsilcilerinin elindedir. Her iki taraf kendi görüşünün

'daha doğru' olduğunu ispatlamak ('gerçekleri aramak') için kendi tanığını, kendi kanıtlarını (gerektiğinde kendi bilirkişisini) belli limitler dahilinde sunma şansına sahiptir. Hangi kanıtların mahkemeye sunulacağı tarafların kontrolindedir. Tarafların veya tanıkların sorgulaması temel olarak taraf avukatları tarafından yürütülerek, kanıtların karşılıklı tartışma sonucu maddi gerçekliğin ortaya çıkmasına çalışılmaktadır. Hakimler (veya jüridekiler) nadiren kendi tanıklarını çağırırlar veya taraflara soru yöneltirler. Görüldüğü gibi bu iki sistem arasındaki temel farklılıklar yargılama sürecinde kontrolün kimde olduğu üzerinde yoğunlaşmakta ve yüzleşmecî adalet sisteminde süreçsel kontrol taraf avukatlarının elindeyken sorgulayıcı sistemde kontrol hakim elindedir.

Yüzleşmecî adalet sistemine getirilen bir çok eleştiri söz konusudur (Azzi, 1993; Fuller, 1961; Lind, 1972). Bu eleştirilerin temel dayanağı; yüzleşmecî adalet sürecinin yarışmacı bir atmosfer yaratarak tartışma (dava) konusunun etrafındaki 'gerçeklerin' çarpıtılmaya açık olmasıdır. Sonuçta hakim (veya jüri) kendisine sunulan 'eksiklikler' veya bir kısım yanlışlıklar içermesi olasılığı yüksek olan iki farklı 'gerçeklik' ten birini seçmesi gerekmektedir. Ancak, Thibaut ve Walker' un (1975, 1978) öncülüğünü yaptığı bu alanda yapılan çalışmalar göstermiştir ki; sorgulayıcı adalet süreçleriyle karşılaştırıldığında genel olarak yüzleşmecî sürecin daha çok tercih edilen sistem olduğu, bu süreç sonunda ortaya çıkan kararın her iki tarafça da daha adil bulunduğu ve bu kararların daha az yanlış bulunduğu yönündedir (Lind, Ericson, Friedland ve Dickenberger, 1978; Thibaut,

Walker ve Lind, 1972; Lind ve Tyler, 1988; Tyler, 1994; Walker, La Tour, Lind ve Thibaut, 1974). Burada bir kısmı belirtilen çalışmalar farklı ülkelerde yapılan incelemeleri içermektedir (Fransa ve Almanya gibi sorgulayıcı ceza adalet sistemi olan ülkeler); bu çalışmalarda farklı yöntemler (alan çalışması-gerçek mahkeme sürecinde, mahkeme sürecinin yapay olarak canlandırıldığı deneysel çalışmalar ve senaryo temelli anket gibi) kullanılmış ve farklı katılımcılara (mahkeme sürecinde ki gerçek taraflar, gerçekleşmiş mahkeme süreç ve sonuçlarına yorum getiren vatandaşlar, hukuk öğrencileri, vs.) yer verilmiştir. Ceza adalet sistemi dışarısında yapılan çalışmalar da (işyeri performans değerlendirmeleri, polislerin değerlendirilmesi, mahkemeye ulaşmamış uzlaşmazlık çözümlerinde, vs) bu sonuçları destekler yöndedir. Ayrıca sürecin adil olarak değerlendirmesinin bireylerin otoriteyi kabulü, yasalara uyma ve kanun veya onun temsilcilerinin meşruluğunu kabul etmede etkili olduğu yönünde de çalışma bulguları vardır (Smith ve Tyler, 1996; Tyler, 1994).

Farklı uzlaşmazlık çözümlerinde yer alan tarafların veya bu süreçler hakkında görüşlerini belirten bireylerin, yargıda süreç kontrolünün ağırlıklı bir şekilde ilgili tarafların elinde tuttuğu yüzleşmecî adalet sistemini genel olarak tercih etmesinin nedenleri konusunda farklı yorumlar getirilmiştir. Bu konudaki hukuki yorum; yüzleşmecî adalet sisteminin ortaya çıkardığı yarışmacı ortamın her tarafın temsilcilerinin kendi taraflarının lehine daha detaylı ve ayrıntılı kanıt toplamaya yöneltildiğini ve ilk etapta dengesizlik yaratan kanıtların hakim önünde birleşerek daha dengeli hale geldiğini savunmaktadırlar (Lind,

(1) Tartışmada 'adversarial system of justice' ifadesinin Türkçe karşılığı olarak 'yüzleşmecî adalet sistemi' kullanımı tercih edilmiştir. Bazı kaynaklarda bu ifadenin karşılığı olarak 'hasımhane' veya 'çatışmacı' adalet sistemi kavramı kullanılmıştır. Bahsedilen ifadenin bire-bir İngilizceden çevirisi bu farklı kullanımları destekler yönde olmasına rağmen iki sistem arasındaki farklılıklar göz önüne alındığında bu ifadenin 'anlam-sal' karşılığının 'yüzleşmecî' kavramıyla daha iyi açıklanabileceği düşünülmüştür. Mahkeme sürecine yansımış uyumsuzlukların doğası gereği niceliksel olarak farklılıklar olsa bile tarafgirlik ve hasım olmak vardır.

(2) Bu iki sistem arasında veya bu sistemlerin uygulandığı ceza adalet sistemlerinde bu tartışma bağlamında bahsedilen farklılıkların ötesinde de mevcut farklılıklar bulunmaktadır. (örnek, jüriyi yargılama, ikrarın rolü, vs).

1975). Bu konuda getirilen bireysel temelli açıklamalar ise, hukuki uzlaşmazlık çözümlerinde süreç kontrolünü hukuki ilişkide taraf olanlara, karar kontrolünü (yargı sonucu) ise bağımsız üçüncü birine (hakim, jüri, vs) veren adalet sistemlerinin daha adil algılandığını; çünkü bu süreçte tarafların dava konusunda gerekli gördükleri tüm görüş, bilgi ve kanıların mahkeme sürecine taşınacağına olan inançtan kaynaklandığını ileri sürmektedir (Smith & Tyler, 1996; Thibaut ve Walker, 1978). Başka bir ifadeyle, bu yargılama sisteminde tarafların dava süreci üzerindeki kontrolü, taraflara sesini (voice) tam anlamıyla duyurma imkanı verdiğinden çıkan kararında daha adil olacağı inancını güçlendirmektedir.

Farklı ülkelerde ceza adalet sisteminin süreç kontrolü üzerinde farklılaşmaları aynı zamanda bu ülkelerdeki hukuk sisteminin arkasında yatan tarihsel, felsefi akımlarla ve kültürel faktörlerle de açıklanabilir. Güriz'un (2003) belirttiği gibi; birey temelli adalet anlayışından çok hukuk kuralların egemenliği temelli hukuk düzeni anlayışı, karar kavramına dayanan Anglo-Sakson hukuk geleneğinden ziyade kanun ve kural uygulamasına öncelik veren Kıta Avrupası hukuk geleneğine uygundur. Yüzleşmecî adalet sisteminde ağırlıklı bir şekilde hukuki realizmi ön plana çıkaran amprist yaklaşımların etkileri görülmekte; böylece bu durum mahkeme sürecinde ortaya çıkan hukuksal yargıyı ön plana çıkarmaktadır ('mahkemeler hukukun laboratuvarı'). Sorgulayıcı adalet sisteminde ise; tarihsel olarak tabii hukuk anlayışıyla beslenen hukuki pozitivist yaklaşımlarının etkisiyle kıyas temelli yargılama sürecinin önemi görmekteyiz. Buna bir örnek olarak,

Fransa'da 1879'da çıkartılan bir yasayla kanunlar üzerinde yorum yapılmasının yasaklanması verilebilir. Bu yasağın altında yatan temel görüş, hakim (veya mahkeme sürecinin) yetkilerini kısıtlayarak kanunların mekanik bir şekilde uygulanması gerekliliğidir. Ayrıca, özerklik, rekabet, bireysel başarı ve kendine yeterlilik gibi değerlerinin ön plana çıktığı bireycilik kültürel eğiliminin yüzleşmecî adalet sisteminin özelliklerine daha uygun olduğu düşünülebilir. Öbür yandan, bireyler-arası harmoni ve grup kimliklerin ön plana çıktığı toplulukçu kültürel eğilimde ise; süreçsel kontrolün uzlaşmakta olan taraflarda olması yüzleşmecî adalet sürecinin işleminde sorunlar yaratabilir. Benzer şekilde, güç ve otoritenin nasıl işlemesi gerekliliği hakkındaki kültürel eğilimler, toplumsal pratikler veya hiyerarşi temelli ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği konusundaki değerler hem genel adalet değerlendirmelerini hem de adaletin gerçekleşmesi sırasında izlenen adımları ve ceza adalet sistemi içerisindeki aktörlerin ilişkilerini etkileyebilir (Leung ve Lind, 1986).

Süreçsel Adaletin Gruplar-Arası İlişkilerdeki Rolü

Yüzleşmecî süreçsel adalet süreci bağlamında süreç üzerinde kontrolün (sesini duyurma), bireylerin bu süreci daha adil değerlendirmesini artırıcı rolü daha çok bireysel temelli bir yaklaşımdır. Bununla birlikte, süreçsel adaletin niteliği bu süreç içerisinde yer alan veya bu hukuki sürecin dolaylı yoldan tarafları olan geniş halk kitleleri üzerinde sosyal kimlikleri hakkında önemli bilgiler sağlaması bakımından da oldukça önemli bir rol üstlenir. Lind ve Tyler'in (1988) belirttiği gibi bireylerin veya bi-

reyin ait olduğu grupların ceza adalet süreci hakkındaki yargıları veya tutumları; bu grup ve bireylerin süreci uygulayan otoritelerle olan ilişkilerinin niteliği hakkında önemli subjektif değer veya siyasi görüşler taşımaktadır. Daha da önemlisi, bireylerin görüşleri bu değerlendirme sürecini uygulayan otoritelerle sınırlı kalmayıp, bu otoriteyi temsil eden veya bu otoritenin arkasında durduğu varsayılan gruplar, toplum veya görüşler hakkındaki yaklaşımların niteliğini de belirlemede önemli rol oynayabilirler. Yargılama sürecinin adil olarak değerlendirilmesi bireyin bu süreci düzenleyen grup veya toplumun değerli ve tam bir üyesi olduğu yönünde açık veya sembolik anlamda mesajlar içermektedir. Sürecin adil olarak değerlendirilmesi bireylerin grup veya toplumdaki ikinci sınıf bir statüde olmadığı, sosyal kimliklerinin veya bu kimliği oluşturan alt-kimliklerin tehdit edilmediği yönünde garantiler içerebilir.

Tyler ve arkadaşlarının yürüttüğü bir çok çalışma süreçsel adaletle grup-temelli sosyal kimlik ilişkisini etkileyen süreçsel adaletin 3 temel özelliğini ortaya çıkarmıştır (Tyler, 1989; Tyler ve Lind, 1992; Lind, Tyler ve Huo, 1997). Bu özellikler süreç içerisinde yer alan bireylerle bu süreci yürüten otoriteler arasında oluşan ilişkilerin niteliğiyle ilgilidir. İlk özellik; iyi niyete olan güven olarak adlandırılabilir. Burada önemli olan bireylerin otoritenin yönelimi (motivasyonu) hakkındaki çıkarımlarıdır: Otoritenin kişinin bireysel özelliklerini, farklılıklarını, ihtiyaçlarını göz önünde tutarak adil bir karara ulaşmadaki istekliliğinin değerlendirilmesi. İkinci olarak, statünün tanınması olarak ifade edilebilir. Farklı bir ifadeyle, ait

olduğu toplumun tam bir üyesi olan bireyin otoritenin kendisine saygılı ve onurlu davrandığına olan hissiyatı. Son olarak, tarafsızlık olarak adlandırabileceğimiz kişinin tüm 'gerçeklerin' açık ve tam olarak yargılama sürecinde değerlendirileceğine ait olan inancını yansıtmaktadır. Ayrıca, daha önce birey-temelli faktör olarak belirtilen sesini duyurmak da kişinin sosyal kimlik dinamiğini etkileyebilir; kişinin kendi görünüşünü tam anlamıyla süreçte dillendirebilmesi süreçten dışlanmadığı (ve bu bağlamda süreçten ve süreci temsil eden gruptan), tam tersine aittik duygularını artırıcı rolde olabilir.

Süreçsel adaletin sosyal kimlik bağlamında oynadığı rol, özellikle çok kültürlü toplumsal yapılar içeren sistemlerde veya devletlerde daha da önem kazanmaktadır. Toplum içinde farklılıklar bir çok avantaj taşımakla birlikte, farklılıkların yarattığı değersel ve çikarsal farklılaşmalar uzlaşmazlıkların daha da derinleşmesine yol açabilir (Azzi, 1993). Adalet konusundaki yorum ve araştırmalarının bir kısmının gösterdiği gibi kişiler ve gruplar için adalet konusunu önemlidir çünkü bu kişi veya grupların aradığı sonuçları sağlamak açısından (bölüşüm adaleti) adalet mekanizmaların araçsal bir değeri vardır (Murphy, Çukur ve Berman, 2002). Başka bir deyişle; adalet mekanizması sonucu çıkacak kararın adilliği ağırlıklı bir şekilde çıkacak kararın kimin yararına olmasına göre belirlenecektir. Ancak şimdiye kadar süreçsel adalet konusunda özetlenen çalışmaların ortak bulgusu dikkate alınır; süreçsel adaletin niteliği adalet sisteminin adillik algısını da etkilemektedir. Bu yüzden sonuç-temelli adalet anlayışının

yanında süreçsel adalet bağlamında kişilerin süreci adil olarak değerlendirmeleri (iyi niyete olan güven, statünün tanımlanması, tarafsızlık ve sesini duyurabilmek) birey-otorite ilişkisini (süreçsel-ilişkisel adalet) etkilemesi bağlamında önem taşımaktadır. Ayrıca süreçsel adaletin niteliği tartışmalı olduğu durumlarda adaletin araçsal işlevinin (bölüşüm adaleti) daha da ön planda olacağı düşünülebilir. Bu yüzden ceza adalet sisteminde süreçsel adaletin sağlanması, ceza adalet sistemin toplumdaki en önemli rolünden birisi olan barışı sağlama işlevini yerine getirmesine katkıları da bulunabilir.

Süreçsel Adalet Bağlamında Sosyal Politikalara Bakış

Türkiye bağlamında son yıllarda genel olarak adalet sistemi üzerinde ve özellikle hukuk ve ceza usulü konusunda önemli reformların birbirini takip ettiğine tanık olmaktadır. Adalet sistemine getirilen yenilikler daha çağdaş ve demokratik açılımlar getirmesine rağmen ilgili kanunlarda yapılan değişikliklerin bütünsel bir yaklaşımdan uzak olması ve bunun sonucunda kanunların sıklıkla değiştirilmesi eleştiri konusu olmaktadır. Yücel'in (2004) tespit ettiği gibi; hukuk usulü 23 kez, ceza usulü ise 27 kez değişikliğe uğramıştır. Bununla ötesinde, Türkiye'deki ceza adalet sistemine ve mekanizmalarına getirilen temel eleştiri konularından birisi de yürürlükte olan veya yeni getirilen değişikliklerin uygulamaya geçirilmesinde ciddi sorunların olmasıdır. Bu eksikliklerin önemli bir kısmı süreçsel adaletin temellendiği yargı öncesi veya sürecinde uygulanan işlemlerin kişi ve zaman bağlamında tutarlıktan yoksun

olması ve yargının bireyselleştirilmesi konusundaki eksikliklerdir.

Dönmezer ve Yenisey' in 1991-1995 dönemini kapsayan İstanbul dahilindeki davaları yansıtan, seçkisiz örneklem yoluyla belirlenen 1117 dosya üzerindeki çalışması eksikleri ortaya koymasından önemlidir (1998). Burada bu çalışmanın süreçsel adalet ile ilgili olduğu düşünülen bazı bulgularını özetlersek: Kişiye isnat edilen suçun niteliği davaların %55'inde kişiye anlatılmamıştır; % 10.7 oranında davalıya müdafii tayin edebileceği söylenmemiş; susma hakkını kullanabileceği % 46.5 davada belirtilmiş; kişilere yalnızca %44.9 oranında delil toplayabileceği söylenmiş; kişinin şahsi halleri hakkında %20 oranında hiç bilgi alınmamış; ortada yasal engel olmamasına rağmen yalnızca % 4.3 oranında dava dosyası taraf avukatları tarafından incelenmiştir (ağır ceza mahkemelerinde bu oran %12.7' dir); iddianamelerin yalnızca %18.4'ünde deliller tek tek açıklamalı olarak gösterilirken iddianamenin esasını ağırlıklı bir şekilde ön soruşturma kapsamında kolluk araştırmasına dayandırıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçların gösterdiği gibi tarafların ceza adalet sisteminde süreç üzerindeki kontrolün çok az olmasının da ötesinde, yargılama sürecinde izlenen adımların maddi gerçekliği yeterli oranda ortaya koymakta bile yetersizdir. Ayrıca süreçsel adaletin sağlanması ve bu bağlamda adil bir sonuçun ortaya konulmasında önemli rolü olan standartlaşmış ve devamlılık içeren bir süreçten ziyade 'parçalı bir yargılama' (tanıkların farklı zamanlarda dinlenmesi, yargı sürecinde rol alan aktörlerin sıklıkla değiş-

mesi, hazırlık ve iddia makamlarının farklı olması, vs.) süreci vardır⁽³⁾.

Şu ana kadar yürütülen tartışmaya eşlik eden adalet sistemlerini karşılaştırılmadaki temel amaç; adalet sistemlerinden birinin diğerine daha 'üstün' olduğunu ispatlamak veya ceza adalet sistemlerine getirilen farklı eleştirilerin süreçsel adalet sağlandığında tam bir çözüme kavuşacağı anlamına gelmemelidir. Aksine farklı sistemleri ortaya koyarak, yargılama sürecinin adalet duygusu üzerindeki önemini ön plana çıkarmaktır. Lind ve Tyler'in (1988) ortaya koyduğu gibi bu konuda kanun koyucuların veya politika geliştiricilerin karşılaştığı ikitem; daha adil algılanan süreçle, dava konusunda karar vericilere daha gerçekçi veriler sunma ihtimali sunan süreç arasında tercih yapmaktır. Tabii ki bu tartışmaya eşlik eden farklı felsefi ve sosyolojik hukuk okulları, adalet anlayışı, çıkarsal farklılaşmalar, siyasi ve kültürel değerlerin girmesiyle tercih daha karmaşık hale gelebilmektedir. Ancak bu tartışmaların ötesinde ve çoğu zaman spesifik adalet sisteminin niteliği konusundaki tartışmaların dışında, hukuk ve ceza usulü ilke ve uygulamalarını (özellikle yargı süreci), içerisinde barındıran süreçsel adaletin önemi artan oranda hem akademik ortamlarda hem de hukuki platformlarda kabul görmektedir. İki farklı sistemde bazı temel özelliklerini barındıran karma adalet sistemleri tartışılmaktadır. Örneğin, bu bağlamda sorgulayıcı adalet sisteminin yaygın ol-

duğu bazı Kıta Avrupası ülkelerinde yüzleşmecî adalet sisteminin süreç kontrolü ve daha çok sesini duyurma imkanı veren işlemler yönünde reformlara rastlanmaktadır.

Kaynakça

- Azzi, A. E. (1993). Group representation and procedural justice in multi-group decision-making bodies. *Social Justice Research*, 6 (2), 195-205.
- Dönmezer, S. & Yenisey, F. (1998). Ceza adalet sisteminin etkinliği 1998. TESEV Yayınları: İstanbul.
- Fuller, L. L. (1961). The adversary system. H. J. Berkman (Edit.). *Talks on American Law*. Random House: New York.
- Güriz, A. (2003). *Hukuk Felsefesi* (6. baskı). Siyasal Kitapevi: Ankara.
- Güriz, A. (2004). *Adalet Kavramı Üzerine*. *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi*, 9, 19-33.
- Lind, E. A. (1975). The exercise of information influence in legal advocacy. *Journal of Applied Social Psychology*, 5, 127-143.
- Lind, E. A., Ericson, B. E., Friedland, N., & Dickenberger, M. (1978). Reactions to procedural models for adjudicative conflict resolution: A cross-national study. *Journal of Conflict Resolution*, 22, 318-341.
- Lind, E. A., & Tyler, T. R. (1988). *The social psychology of procedural justice*. New York: Plenum Press.
- Lind, E. A., Tyler, T. R., & Huo, Y. J. (1997). *Procedural context and culture: Variations in the antecedents of pro-*

(3) Buradaki tartışmalar süreçsel adaletin niteliği ve bu niteliğin adalet duygusu üzerine etkisi bağlamında sınırlandırıldığı için, yargılama sürecinde izlenecek yolların veya parçalı yargılama gibi süreçte ortaya çıkan sorunların bu süreçlerde ortaya çıkan kararın 'adillliği' veya 'doğruluğunu' hangi yönde etkileyeceği konusunda ve bu tartışmada bahsedilmeyen geniş kapsamlı bilimsel bulgular vardır (tanıkların ifadelerinin doğruluğu, dava öncesi yazılı ve sözlü basında çıkan haberlerin süreç etkisi, ceza adalet sisteminde yer alan aktörlerde ortaya çıkan bilişsel yanlışlıklar, adli kültür, vs.). Bu konularda yapılan bilimsel çalışmalar ağırlıklı bir şekilde yüzleşmecî adalet sistemlerinin yaygın olduğu ülkelerde yapılmasına rağmen varolan bulgular diğer sistemlerin işleyişleri hakkında da önemli bilgiler sunabilecek potansiyeldedir.

cedural justice judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73 (4), 767-780.

Leung, K., & Lind, E. A. (1986). Procedural justice and culture: Effects of culture, gender, and investigator status on procedural preferences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1134-1140.

Murphy, V., Cukur, C.Ş., & Berman, J. J. (2002). Micro and macrojustice in the allocation of resources between in-group and out-group members: A cross-cultural comparison. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33 (6), 626-633.

Smith, J. H., & Tyler, T. R. (1996). Justice and power: When will justice concerns encourage the advantaged to support policies which redistribute economic resources and the disadvantaged to willingly obey the law. *European Journal of Social Psychology*, 26, 171-200.

Thibaut, J. & Walker, L. (1975). Procedural justice. N.J : Erlbaum.

Thibaut, J. & Walker, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66, 541-566.

Thibaut, J., Walker, L., Lind, E. A. (1972). Adversary presentation and bias in legal decision making. *Harvard Law Review*, 86, 386-401.

Tyler, T. R. (1989). The psychology of procedural justice: A test of the group value model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 830-838.

Tyler, T. R. (1994). Psychological models of justice motive: Antecedents of distributive and procedural justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (5), 850-863.

Tyler, T. R., & Lind, E. A. (1992). A relational model of authority in groups. M. Zanna (Ed). *Advances in experimental social psychology* (25, 115-191). New York: Academic Press.

Yücel, M. T. (2004). Hukuk Sosyolojisi. (3. Baskı). Başkent Klise Matbaacılık: Ankara.

Walker, L., LaTour, S., Lind, E. A., & Thibaut, J. (1974). Reactions of participants and observers to modes of adjudication. *Journal of Applied Social Psychology*, 4, 295-310.

Neoliberalizm ve Adaleti

Doğan Özlem^(*)

1. Neoliberal Adalet Anlayışı Üstüne

Günümüzde neoliberalizmin ekonomide ve siyasette gerçek bir uygulama alanı bulup bulmadığı tartışmalı olsa da, neoliberal söylemin siyaset, bilim, sanat ve felsefe çevrelerinde, neredeyse salgın halinde bir yaygınlık gösterdiği de açıktır. Bununla birlikte, neoliberal söylemin eleştirisinin her geçen gün biraz daha yaygınlaşmakta ve etkili olmaya başladığı görülmektedir. Ben neoliberal söylemi eleştirenlerin safında yer alıyorum. Burada da, bu söylemi, onun hukuk ve özellikle adalet anlayışının bir küçük eleştirisi bağlamında eleştirmeyi sürdüreceğim.

Bugün neoliberal söyleme yönelik tepkileri genel olarak anlayabilmek için, Batı toplumlarının yeniçağın başından günümüze kadarki bilinen gelişimlerinin birkaç karakteristiğini kısaca hatırlatmak gerekir.

Yeniçağ insanının eski düzene karşı tavrını iki noktada özetlemek olanaklıdır: 1. Yeniçağ insanı, teolojiden ve dinsel inançların ve bu inançları baskıcı şekilde dayatan Kilise'nin boyunduruğundan kurtulmak, bağımsız olmak istemiştir. 2. Bu insan kendi seçtiği yolda yürümeyi denemiştir. Bu, onun kendisini silikleştiren, edilgin kılan eski düzenin yerine kendisini etkin kılabilecek bir yeni düzen arayışı içine girmesine yol açmıştır. O, dünyayı kavramada özne-merkezli bir epistemo-

lojiden yola çıkarken, toplumsal düzende de düzenin inşacı ve yöneticisi olarak Kilise'yi veya monarşik ve despotik devleti değil, kendi kararlarını kendisi alabilen özgür birey olarak kendini merkeze koymuştur. İşte, Batı'nın ekonomik düzenine yani kapitalizme de, devlet, hukuk ve siyaset anlayışına yani ekonomik, hukuksal ve siyasal liberalizmine de, yeniçağ insanının bu özne-merkezci ve liberal/bireyci tepkisi kaynaklık etmiştir.

Ne var ki, bu özne-merkezci ve bireyci tepki, sert ve radikal bir tepki olmuş ve hemen her sert ve radikal tepki gibi beraberinde bazı aşırılıklar da getirmiştir. Özellikle günümüzde bu aşırılıkların uç noktalara vardırıldığını gözlemliyoruz. Günümüzün aşırılığı, liberal bireyin, kendisini, toplum karşısında neredeyse tamamen özerkleştirmeye, ahlaksal, hukuksal, siyasal bakımdan devlete ve topluma karşı en az sorumlu bir konuma yerleştirmeye çalışmasıdır. Günümüzün liberal bireyi bu yönüyle artık neoliberal bireydir. Neoliberal bireyin, klasik liberalizmin filozofu Locke'un ve kendisini izleyenlerin tasarlamış oldukları, kendine ve diğer bireylere karşı sorumluluk sahibi, özgeci (alt-ruist) olması istenen birey olmadığı açıktır. Neoliberal birey, klasik liberalizmin sorumlu bireyciliğinden neoliberalizmin benmerkezciliğine, egoizme dönüşmüş bireyciliğine tam bir geçiş yapmaya çalışır görünmektedir.

(*) Prof. Dr., Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.